

E. KOVÁCS PÉTER

Óstulok vagy bölény?

Az itáliai nemesek és a magyarországi fenevad
(Adalékok a középkori Magyarország faunájához)

A magyar középkor kutatói mindig bajban vannak, ha a mindennapi életről kell tanulmányt írniuk. Magyarországon korántsem az érdeklődés hiánya szab gátat az erre vonatkozó forráskiadványok, könyvek, tanulmányok megjelenésének, hanem az okleveles anyag sajátos szerkezete, valamint a források hiánya, ezért csak több ezer oklevél átnézésének „melléktermékeként” lehet alapos és érdekes művelődéstörténeti munkákat írni. A másik problémát a forráshiány jelenti, aminek azonban csak az egyik oka az, hogy a Mohács előtti oklevelek nagy része elpusztult. Megkockáztatom, hogy Magyarországon eleve csak kis számban készültek olyan leírások, vagy beszámolók, amelyekből a korszak embereinek a napi életére tudnánk következtetni. Sokkal több adatot várhatunk a régészeti feltárásokból.

Szerencsére a Magyarországon járt külföldi utazók, követek, vagy éppen a jó-rossz sorsuktól vezérelt, hosszabb-rövidebb ideig itt élő idegenek számos beszámolót írtak a magyarországi eseményekről. A politikai beszámolók valóságtartalmát utólag nehéz ellenőrizni, hiszen a követek a magyarországi politikai életnek csak az egyik oldalát látták.¹ Sokkal megbízhatóbbak, és tegyük hozzá, érdekesebbek is azok a beszámolók, ahol a külföldiek azokról a furcsaságokról, érdekességekről, ünnepekről, szokásokról számoltak be, amelyekkel az ittlétük alatt találkoztak.

Amióta Óváry Lipót publikálta a mantovai levéltárban található magyar vonatkozású oklevelek regesztáit,² valamennyi, a vadászattal foglalkozó történeti munka megemlíti a Bakócz Tamás esztergomi érsek vadasparkjában élő furcsa állatot, amelynek képét Lodovico da Bagno, Estei Hippolit egri püspök familiárisa küldte el Frederico II. Gonzaganak, a későbbi mantovai örgrófnak.³

1 E. Kovács Péter: A leggazdagabb magyarok 1472-ben. Egy követjelentés és a valóság. Századok 139(2005) 421–428.

2 A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának Oklevélmásolatai. (= Om) Ismeretű: Óváry Lipót. I. Bp. 1890.

3 Ezek közül még mindig Zolnay László munkája a legjobb. *Zolnay László: Vadászatok a régi Magyarországon.* Bp. 1971.

A mantovai levéltárban megtaláltam az eredeti okleveleket, és ezeket mellékletben közlöm is. Ebből jól látszik, hogy Óváry regesztája igen szűkszavú, és feltehetőleg két oklevél adatait forrasztotta egybe.⁴ Az eredeti oklevelek alapján elvethetjük a szakirodalomban elterjedt – és a népszerű munkákba is átkerült – véleményt, amely kétségtelenül bizonyítottnak tartja, hogy az őstulok, azaz a „Bos primigenius élt még – ha rezervátumban is – a 16. század második–harmadik évtizedének Magyarországon.”⁵

A regeszták helyett nézzük az eredeti forrásokat! A levelek szerzője, Lodovico da Bagno 1517-ben, Estei Hippollittal érkezett Magyarországra.⁶ A kor legnagyobb itáliai költője, Lodovico Ariosto, Lodovico da Bagnonak, valamint a testvérének, Alessandro Ariostonak ajánlotta az első satíráját.⁷ A nemesúr állandó levelezésben állt a korszak kiemelkedő személyiségével, Isabella d’Estével, a mantovai őrgrófnéval, és az őrgróffal, Francesco II. Gonzagával.⁸ Leveleiben elsősorban Estei Hippolitról írt, és ennek kapcsán számos, politika- és művelődéstörténeti érdekességről számolt be. Nevéhez fűződik az egri vadászatok megörökítése, 1518 telén.⁹ Lodovico da Bagno már 1494-től a püspök szolgálatában állt, 1506-ban pedig a titkára, számos egyházi beneficium birtokosa.¹⁰ Bagno ősi mantovai család sarja, familiájának már a 13. században nyoma van a városban.¹¹ Ő nem volt olyan szerencsés, mint Ariosto, aki „nem akarta látni se Egert, se Budát”, hiszen nemcsak hogy el kellett jönnie Magyarországra, hanem végig ott is kellett maradnia, amíg csak Estei Hippolit engedélyt nem kapott II. Lajos magyar királytól arra, hogy visszatérjen Itáliába.¹²

4 Om 1097. sz. „Megküldte az őrgrófnőnek a bölény rajzát, mely Bakócz Tamás esztergomi érsek parkjában elevenen is található. Rendkívül vad, erős és gyors állatnak mondja, nagyságára nézve akkora, mint egy ökör: feje olyan nagy, hogy két szarva közt két ülő ember elfér. Húsa igen jó. A lengyelországi erdőkben nagy számmal találhatnák.” Ez az oklevél talán azonos egy, az 1. sz. melléklethez hasonló irattal, de semmiképpen sem azzal, hiszen ahhoz az irathoz csatolták a „bölény” pontos leírását. Óváry mentségére mondvá, az Archivio di Stato di Mantova bizonyos anyagai, amikor ott kutatott, éppen Bécsben voltak, de ezeket később visszavitték Mantovába.

5 Zolnay L.: i. m. 112.

6 Estei Hippolit utolsó magyarországi útjára: E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). Történelmi Szemle 32(1990) 101–127.

7 Ludovico Ariosto: Satira I. In: Tutte le opere di Ludovico Ariosto. III. Satire. A cura di Cesare Segre. Erbolato. A cura di Gabriella Ronchi. Lettere. A cura di Angelo Stella. Milano, 1984. (I classici Mondadori) 13. „Io desidero intendere da voi, Alessandro fratel, compar mio Bagno” – kezdi a satíráját 1517 november–decemberében. Életére: Nino Borsellino: Ludovico Ariosto. Roma–Bari, 1987.

8 Isabella d’Este (1474/1490–1539) Ercole I. d’Este és Eleonora d’Aragonia lánya volt, Estei Hippolit nővére. Életére: Julia Cartwright: Isabella d’Este. Marquise de Mantoue 1474–1539. Paris, 1912. Újabbán: Felsatti Massimo: Isabella d’Este: la primadonna del Rinascimento. Milano, 1982.

9 Óváry Lipót: A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. Századok 23(1889) 392–402.

10 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 113.

11 Archivio di Stato di Mantova. Carlo D’Arco: Famiglie Mantovane. II. Kézirat. 23–40.

12 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 104., 106.

A mantovai udvarral már évek óta folyt levelezés Magyarországról. Ezt előszörban Estei Hippolit esztergomi érseknek köszönhetjük, aki már 1488-ban arról számolt be Francesco II. Gonzaganak, hogy az ország milyen remek vadászati lehetőségeket kínál.¹³ Isabella d'Este sem első alkalommal fordult kéréssel Magyarországra. Cobolyprémet szeretett volna, de Magyarországon nem találtak megfelelőt, ezért Oroszországba küldtek valakit.¹⁴

Az itt közölt leírások alapján eldönthető, hogy az itáliai nemesek milyen állatot láttak Bakócz Tamásnál. Az kétségtelen, hogy ez a szörnyű állat nagy hatással volt rájuk, ezt az is bizonyítja, hogy még képet is készítetttek róla. A levélből és a hozzá csatolt leírásból azonban kiderül, hogy a kép és a leírás nem egy időben készült. Az első meglepetés után Lodovico da Bagno kérdezősködött az állatról, amellyel azután találkozott is: Ezek után már egy sokkal árnyaltabb képet adott róla a levelében Isabella d'Estének. Az, hogy ki látta meg először Esztergomban az állatot, nem derül ki, bár az itt közölt levélrészletben a „*ben mi par che habia un poco del color del bove in Pollonia*” szavak arra utalnak, hogy Lodovico da Bagno személyesen csodálhatta meg az állatot, ami minden bizonnyal igen szokatlanul nézett ki, hiszen még képet is készítetttek róla.¹⁵

Az állat pontos elnevezését nem tudták, bölénynek gondolták, hiszen arra utalt a szőrzete, és Pliniust ismerve, ha nem is a pontos nevét, de az ókori elnevezését megadták (*bison iubatus*).¹⁶ Az, hogy Pliniust idézik, több mint figyelemre méltó, de ebben része lehetett Jacob Ziegler bajor csillagásznak is, aki kapcsolatban állt Ippolito püspök magyarországi udvartartásával és Plinius munkássága jó ismerőjének számított.¹⁷ (Caelio Calcagnini, a korszak neves csillagá-

13 Archivio di Stato di Mantova. Archivio Gonzaga (= AG) Busta (= B) 533. 1488. márc. 5. Esztergom. Estei Hippolit esztergomi érsek levele Francesco II. Gonzaga mantovai örgrófnőhöz. Om 598. sz. „Perche lo paese e bono e dotato de multi piaceri e maxime de caccie, dove ce ne tanta abundantia che ne poteria fare bona parte a li amici”.

14 AG B 533. 1495. aug. 25. Esztergom. Taddeo Lardi esztergomi provizor levele Isabella d'Este mantovai örgrófnéhez. „Io o facto ogni provisione per aver zebellini integri e infine qui non lo trovati, ma o mandato in Russia”. 1496-ban Perotto de Vesach azt írta Esztergomból Mantovába, hogy Taddeo Larditól tudja, hogy az örgrófnő cobolyt akar, ezért Litvániába küldenek embereket, mert ott van. AG B 533. 1496. aug. 25. Esztergom. Perotto de Vesach levele Isabella d'Este mantovai örgrófnéhez.

15 Ellentmond ennek az, hogy amikor Lodovico da Bagno saját szemével látott egy ilyen állatot, azt nem az esztergomihoz hasonlította, hanem az elbeszélésekben szereplő bölényhez.

16 A bölényről szóló rész a *Historia naturalis*. Liber VIII. XV. alatt található. *Pline l'Ancien*: Histoire naturelle. Texte établi, traduit et commenté par A. Ernout. Paris, 1952. „Paucisima Scythia gignit inopia fruticum, pauca contermina illi Germania, insignia tamen bovum ferorum genera, iubatos bisontes excellentique et ui et velocitate uros, quibus inperitum vulgus bubalorum nomen inponit, cum id gignat Africa uituli potius ceruique quidam similitudine.”

17 Ziegler kommentálta Pliniust, igaz, csak a csillagászattal foglalkozó részeket. Jacobi Ziegleri, Landavi, Bavari, in C. Plinii de Naturali Historia librum secundum commentariis, quo difficultates Plinianae praesertim astronomicae, omnes tolluntur. Basel, 1531. Munkáját Caelio Calcagnininek ajánlotta.

sza 1519 júniusáig Budán tartózkodott, de az év decemberében már Rómában volt, innét írta leveleit Zieglernek.)¹⁸

Az állat termetre akkora volt, mint egy nagy ökör. Tulajdonságai közül, a hatalmas méretén kívül, a vadságát és a gyorsaságát emelték ki. Az is kiderült, hogy nem ez az egyetlen példány, csak az itáliaiaknak tűnt annak, addig, amíg kiderült, hogy szép számban élnek még az erdőkben és vadásszák azokat.¹⁹ A húsát a magyarok megették, de ez csak az itáliaiaknak lehetett kuriózum, hiszen külön kiemelték, hogy a lengyel követ megkínálta vele Estei Hippolitot Egerben, aki ízletesnek találta.

A levélhez csatolt leírást az itáliai nemesek részéről már alaposabb kutatómunka előzte meg. Lodovico da Bagno több emberrel beszélt. Úgy tűnik, minden magyarnak lehetett egy története a bölényről. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy ő is leírt egyet, amelynek szemtanúja volt: az állat egy szénásszekeret felemelt és a földre lökte, mert egy mögötte lévő embert akart megtámadni. Azt Lodovico da Bagno tudta, hogy ez az állat sokkal nagyobb a pugliai ökörnél, bár ez még nem sokat mond. Lodovico da Bagno leírta ugyan a bölény erejét demonstráló történeteket, és azt sem hallgatja el előlünk, hogy egyesek szerint két ember is elfér a szarvai között, de amit ő látott, annak ellenére, hogy jó nagydarab volt, termetre nem olyan óriási volt, mint amikről beszéltek neki. Ereje ellenben ennek is hatalmas volt, bizonyítja ezt a szénásszekér-történet. Benyomása szerint a bőre vastag, sörénye a lába közepéig érő, szarvai a testéhez képest kicsik, de igen erősek. Azt is tudni véli, hogy vadon élnek.

Lodovico da Bagno levelében több bölényről beszél. Az első, ami felkeltette a figyelmüket, Esztergomban az érseki a vadasparkban élt. A további, színes történetek azonban arra utalnak, hogy a bölények ekkor a környéken, szabadon éltek, és lóról vadásztak rájuk. (Igaz, azt sem zárhatjuk ki, hogy az elbeszélők egy vágóhídi ökör kitörését is a bölénynek tulajdonították.) Az, hogy a bölény szarvai között két ember is elfér, csak megbecsülhették, mert az, amit a vad természetéről írtak, kizárja, hogy bárki vállalkozott volna erre a mutatványra. Az biztos, hogy az az állat, amelyikkel a levélírónk találkozott, annak a szarvai közé nem fért el két ember, de még az is lehetséges, hogy ez akár a bölény egy háziásított változata lehetett, hiszen egy vadon élő állat mit keresett volna egy szénásszekér közelében. Vadállatoknak tartották a bölényeket, amelyek az erdőkben élnek. Lodovico da Bagno leírásából különösen fontos, hogy szerinte az állatnak a testéhez képest kis szarvai voltak – azaz nem lehetett őstulok, amelynek jellegzetesen nagy szarvai voltak.

Nemcsak a „bölény” képét küldték el Ippolito püspök emberei Itáliába – még egy ügyben állt levelezésben Estei Hippolit a sógorával. Már Itáliában, magyarországi utazása előtt, megígérhette Francesco II. Gonzaganak, hogy számá-

18 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 110.

19 Nem egyértelmű, hogy Lengyel- vagy Magyarországról beszél-e, de az oklevélhez csatolt iratból kiderül, hogy az állatok Magyarországon vadon élnek.

ra török lovat fog vásárolni.²⁰ Levelezésükben több alkalommal visszatérnek erre. Már 1517. december 13-án, amikor éppen csak megérkezett Budára, azt írta, hogy keresi a lovat, de úgy a török, mint a jó lovakból hiány van.²¹ Az őrgróf sürgető magatartásának két oka is lehetett. Az a török ló, amit Mantova ura 1516-ban Sárkány Ambrus és Török Imre magyar főuraktól kapott, nagyon bevált, vagy pedig újat akart helyette.²²

Estei Hippolit 1518 februárjának a végén azt írta az őrgrófnak, hogy még keresi a kért lovat.²³ Ugyanannak az évnek a tavaszán sincsen még ló, de a beszerzendők listája tovább bővült. Az őrgróf fiának egy „*cavallo da giostra*” volt a kívánsága.²⁴ Augusztusban sem változott a helyzet, talán azért küldött Estei Hippolit egy solymászatra betanított lovat Mantovába, hogy kiengesztelje sógorát.²⁵ Tomaso Manfredo mantovai nemes leveléből, akit szintén Estei Hippolit kíséretében találunk,²⁶ azt is megtudjuk, hogy ez egy „*valacheto portate da flagelare a falco*” volt. Ellenben a „*cavallo da giostra*” és a „*stallone Turcho*” nincsen meg. Ez utóbbi esetben, ha találna, kicsit is venne, természetesen csak az őrgróf beleegyezésével.²⁷

A solymász ló minden bizonnyal azért került az ajándékok listájára, mert Lodovico da Bagno, az egri vadászatok leírásánál megemlítette, hogy a város kapuinál van egy, a solymászatra igen alkalmas hely, és a vadászat nagy öröm itt, hiszen mindig vannak madarak.²⁸ A püspök sógora, Francesco II. Gonzaga halála után (1519) is tovább érdeklődtek Itáliából a vadászmadarak után. Az egri püspök az unokaöccsének, a Tiziano által megfestett, Federico II. Gonzaga őrgrófnak küldött tíz kipróbált sólymot, amelyeket úgy madarakra, mint nyulakra lehet használni.²⁹ Estei Hippolit sólymai, igaz, ezt csak Manfredo beszámolójá-

20 Francesco II. Gonzagara és a korabeli Mantovára: Mantova. La storia. A cura di Leonardo Mazzoldi con prefazione di Mario Bendiscoli. Mantova, 1967. 77–268.

21 AG B 533. 1517. dec. 2. 13. Buda. Estei Hippolit egri püspök levele Francesco II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz. Om 1089. sz. A regesztában nem utal erre. „Trovo Illustrissimo Serenissimo mio in questa parte essere maggior carestia de cavalli Turchi e cosi de tutti l'altri buoni cavalli, che in Italia pur se posibel sie a ritrovare.”

22 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 103. Véleményem szerint, inkább elégedett volt a lovakkal, ezért kért továbbiakat.

23 AG B 533. 1518. febr. 28. Eger. Estei Hippolit egri püspök levele Francesco II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz.

24 AG B 533. 1518. máj. 30. Buda. Estei Hippolit egri püspök levele Francesco II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz.

25 Om 1106. sz. 1518. aug. 5. Buda. Estei Hippolit egri püspök levele Federico II. Gonzaganak.

26 E. Kovács P.: Egy középkori i. m. 113.

27 AG B 533. 1518. aug. 5. Buda. Tomaso Manfredo levele Isabella d'Este mantovai őrgrófnéhez. Om 1106. sz. A regesztában nem utal erre.

28 AG B 533. 1518. febr. 21. Eger. Lodovico da Bagno levele Francesco II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz, vagy fiához, Federico Gonzagához. A címzésből nem lehet eldönteni, kinek írta. Om 1095. sz.

29 Om 1134. sz. 1519. okt. 12. Eger. Estei Hippolit egri püspök levele Federico II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz. Uralkodásának első éveire: J. Cartwright: i. m. 317–325. 1519. ápr. 3-án válasz-

ból tudjuk, egészen kiválóak voltak.³⁰ A várva várt „*cavallo da giostra*” csak 1519 nyarán lett meg. Addig Estei Hippolit több alkalommal nyugtatta sógorát, majd az unokaöccsét.³¹ Az egri püspök ekkor küldte csak el a várva várt lovat, de megjegyezte: „*ma non si potrebbe credere, quanto é difficile in questo regno ritrovar cavallo, che vaglia*”.³² Talán az itáliai igényeknek megfelelő ló keresésre fordított idő miatt is volt Ippolito d’Este annyira elfoglalt, hiszen így írt Mario de Guicolanának, az őrgróf titkárának: „*non haver tempo per le molte occupatione, che mi occorremo in queste benedetta Buda*”.³³

Az, hogy a kép végül is megérkezett-e Mantovába, nem tudjuk, de számos, magyarországi tárgy maradt a Gonzagák és feleségeik tulajdonában. Ezt onnan ismerjük, hogy az V. Károly császár parancsára, Federico II. Gonzaga halála után (1540) készített általános leltárban több érdekességet fedezhetünk fel.³⁴ Ezek közé tartozik kettő darab vászonra festett Magyarország-térkép,³⁵ valamint két példány Leoneo de Hungria könyvéből.³⁶ Több magyar stílusban készült ruhát is összeírtak, az egyikhez cobolyt is felhasználtak.³⁷ Számos török stílusú lószerszám is a Gonzagák birtokában volt. Minden bizonnyal az 1517-ben, ajándékként kapott, török ló is felszerszámozva érkezett, és természetesen más alkalommal is kaphattak, vagy vehettek díszeket.³⁸

Úgy tűnik, hogy az Ippolito d’Este püspök környezetében élő itáliai nemeseknek könnyebb volt képet küldeniük Itáliába az ismeretlen fenevadról, mint a mantovai igényeket kielégítő lovakat találni. Lodovico da Bagno leírása azon-

tották meg, a mantovai katedrálisban. 1521. ápr. 7-én V. Károly császártól is megkapta a kinevezését. *Giuseppe Coniglio*: I Gonzaga. Varese, 1967. 253.

30 Om 1135. sz. 1519. okt. 12. Eger. Tomaso Manfredo levele Federico II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz.

31 AG B 533. 1518. dec. 29. Eger. Estei Hippolit egri püspök levele Francesco II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz. 1519. ápr. 6. Eger. Estei Hippolit egri püspök levele Federico II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz.

32 AG B 533. 1519. jún. 20. Buda. Estei Hippolit egri püspök levele Federico II. Gonzaga mantovai őrgrófhhoz. A török ló küldése, sógora halála miatt, okafogyottá vált.

33 AG B 533. 1519. jún. 30. Buda. Estei Hippolit egri püspök levele Mario de Guicolához.

34 *Danielle Ferrari*: La collazioni Gonzaga. L’inventario dei beni del 1540–1542. Mantova, 2003. 9. V. Károly parancsa 1541. ápr. 30-án íródott.

35 *D. Ferrari*: i. m. 315. 6709. sz. „*una carta d el’ Ongaria in tella*”. 6710. sz. „*un’altra carta de l’Ongaria simile*”.

36 *D. Ferrari*: i. m. 317. 6749. sz. „*Libri volgari in foglio legati scripto a mane*” között: „*Duoi volumi di Leonino de Ungaria*”. Megadja a címet is: „*La historia de Leonello Hungaria y de Victorigno de Pannonia... a stampata dal 1520*”. A „*Libri spagnoli in folio*” között is felsorolják a munkát, Leoneo de Hungria munkájaként, de cím nélkül. 321. 6856. sz. Erre: Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700. Composuit: Kulcsár Péter. Bp. 2003. 763. A kötetre Szovák Kornél hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

37 *D. Ferrari*: i. m. 324. 6924. sz. „*una vesta a l’ongaresca de damasco negro, con una pighetta de veluto nigro, foderata de lovo cerviero*”. 325. 6927. sz. „*una fodra de zebellini de una vesta a l’ongarescha, con le maneghe*”. A coboly megérkezhetett.

38 *D. Ferrari*: i. m. 161. 2800. sz. 278–279. 5833–35., 38.

ban sok mindent megvilágít, az eredeti oklevelek tartalma pedig kizárja, hogy Bakócz udvarában őstulok élt volna.³⁹ Amit ott láttak, az egy ökör nagyságú, nagynövésű bölény lehetett. A sörényes bölényt nem ismerték Itáliában, ezért tartották ez esztergomi állatot kuriózumnak. Az állattannal foglalkozó szakembereknek az eredeti oklevelek felbukkanása után le kell tenniük a 16. századi magyarországi őstulokról, de „vigasztalásul” hiteles leírást kapnak a középkori Magyarország faunájának egy jellegzetes, azóta kipusztult képviselőjéről.

Források

1.

1518. február 22. Eger

Lodovico da Bagno levele Isabella d'Este mantovai őrgrófnéhez

Archivio di Stato di Mantova

Archivio Gonzaga

Busta 533.

„[...] Io mando a Vestra Excellentissima un retracto de quello animale, el quale Plinio chiama bisontem iubatam, che dice, nasce in Scythia. Monsignor Reverendissimo de Stigonia ne ha nel barco suo de vivi et da quelli e stato ritratto questo. Glie animal grande, ferocissimo et veloce, ben mi par, che habia un poco del color del bove in Pollonia. Ne sonno assai de salvatici ne li boschi et ne fanno caccia. La carne sua e optima da mangiare. A questi giorni un oratore de quel re passo per qua per invitare lo Illustrissimo Signor patron mio alle nozze de la figlia de la duchessa de Bari, qual questo re ha pigliata per moglie e diede di la carne de questo animale a prefato mio Signore, laqual se trovo molto bona. [...] La grandezza del bisonte e come un gran bove. [...]”

(Fordítás:)

„[...] Küldöm Ő Nagyságának⁴⁰ annak az állatnak a képét, amelyet Plinius⁴¹ sörényes bölénynek nevez, és szerinte Szkítiában született. Az esztergomi érsek úrnak⁴² van egy a vadsparkjában, a kép azt ábrázolja. Az állat nagy, igen vad és gyors, nekem úgy tűnik, hogy a színe egy kicsit hasonlít a lengyelországi ököréhez. Szép számban élnek vadon az erdőkben, és vadásszák őket. A húsa kiválóan fogyasztható. Ezekben a napokban a király⁴³ követe Egerben volt, hogy meghívja

39 *Zolnay L.*: i. m. 112.

40 Francesco II. Gonzaga mantovai őrgróf (1466/1484–1519), vagy fia, Federico II. Gonzaga.

41 id. Caius Plinius (i. sz. 23/24–79).

42 Bakócz Tamás esztergomi érsek (1442 k./1497–1521).

43 Jagelló Zsigmond lengyel király (1467/1506–1548).

a püspököt⁴⁴ a bari hercegasszony⁴⁵ lányának⁴⁶ az esküvőjére, mert a lengyel király feleségül veszi. Adott az állat húsából a püspöknek, amit nagyon jónak talált. [...] A bölény termetre olyan, mint egy nagy ökör. [...]”

(Allegato)

Questo animale se ha per il bisonte in queste parte, la maggiore copia de essi se trova verso Lituania e ultra. De animo e ferocissimo, maxime contra gli homini. De forza incredibile, talmente, che piu volte si e visto buttare un homo e un cavallo in aere, come farebbe un toro un cane. Molte volte ha tratto de li huomini suso li arbori e fra laltri accasco. Alli anni passati ad un barone, per quanto mha refecto, elqual non gli potenza scappare denanti, butto per terra il cavallo e lui poi lassando il cavallo, tolse lhomo su le corne et gitta dolo in aere volse la forte soa, che resto suso un arbore e per qual modo se salvo la vita, perche tanta e la perfidia desso animale, che mai abandona lhomo, fin che con le corne non lhe non solamente morto, ma butato in pezzi. De corso velocissimo, talmente che niuna forte de cavallo se gli puo salvare denanti. Agile e leggieri ne i salivare incredilmente. De per forma grande, quel chio ho visto, elqual e piccolo e un pezzo piu grande de un gran bove Pugliese, nel piu basso de la schina, dove non e la gobba. Ma non e da comparare alii grandi, per questo dicono molte persone fidedignissime, che nhanno visto infiniti, quali attestano haverne veggiuto molti fra le corna, de quali dui homini in paro gli possino star setati. A quale chio ho visto, non gli ne starebbe gia uno a bon pezzo, non di meno ha tanta forza, che ha levato e tratto in terra un carro de feno per offendere un homo, che gli era dietro. La pelle di questo animale e grosissima, maxime dal meggio inanti. Le jube longe meggio braccio de corne piccole a comparatione di le persona, ma fortissime. Vive di quelli che vivono li altri bestiami, stano in silve grandissime e inhabitate.

(Fordítás:)

Ez az állat, amennyiben ezeken a részeken bölénynek tekintjük, a nagyobb példánya Litvániában és azon túl található. Természetére nézve igen vad, és nagyon veszélyes az emberre. Hihetetlenül erős, olyannyira, hogy több alkalommal látták, hogy egy embert és egy lovat a levegőbe dobott, ahogyan a bika a kutyát. Számos alkalommal, az emberek a fára menekültek előle, másokat pedig felöklelt. Évekkel ezelőtt, ahogy nekem elmondták, egy báró nem tudott elmenekülni előle, földre lökte a lovat, majd otthagya azt, az embert a szarvával tolni kezdte, és fondorlatosan a levegőbe dobta, erejét mutatva. A báró egy fára menekült, és

44 Estei Hippolit egri püspök (1479/1497–1520).

45 Isabella d’Aragonia (1470–1524), Gian Galeazzo Maria Sforza milánói herceg (1469–1494) felesége.

46 Bona Sforza lengyel királyné (1493/1518–1557).

ilyen módon megmentette az életét, mert ez az állat olyannyira alattomos, hogy soha nem hagyja az embert addig, amíg csak a szarvával meg nem öli, és darabokra szaggatja. Mozgása nagyon gyors, olyannyira, hogy egy erős ló sem tud előle elmenekülni. Ügyes és mozgékony, és hihetetlenül nyáladzik. Kinézetre nagy, amelyiket láttam, az kicsi volt, szép példány, és kicsit nagyobb, mint egy természetes pugliai ökör, a gerince is alacsonyabban van, és azon nincsen púp. Lehetetlenség más, hasonlóan nagyokkal összehasonlítani, ezért mondja sok, megbízható szavú ember, akik rengeteget láttak belőlük, és sokan, akik tanúsították, hogy a két szarva közé két ember ülhet. Amelyiket én láttam, nem azok közül lehetett, de jó nagydarab volt, és nem volt gyengébb, hiszen egy szénásszekeket felemelt és a földre lökte, mert egy mögötte lévő embert meg akart támadni. Ennek az állatnak a bőre igen vastag, minden másnál sokkal jobb. Lába közepéig érő a sörénye, a szarvai a testéhez képest kicsik, de igen erősek. Úgy él, mint a többi vad itt, hatalmas és elhagyott erdőkben.

2.

1518. március 4. Eger

Lodovico da Bagno levele Federico II. Gonzagához⁴⁷

Archivio di Stato di Mantova

Archivio Gonzaga

Busta 533.⁴⁸

„[...] Io ho mandato alla Excellentissima Madama un ritratto de quello animale, elqual Plinio chiama bisontem iubatam. Non ho havuto tempo de farne far un altro per Vestra Serenissima, benche havendo lo Sua Excellentissima essa lo po haver a piacer suo. Monsignor de Strigonia ne ha in un barco suo. Gle animal ferocissimo, possente et veloce. De la grandezza de un grande bove. [...]”

(Fordítás:)

„[...] Elküldtem a Nagyságos Asszonynak⁴⁹ annak az állatnak a képét, amelyet Plinius sörényes bölénynek nevez. Nem volt időm egy másikat készíttetni Ő Főméltóságának, hogy a Nagyságos Asszony a saját kedvtelésére nézegesse. Az esztergomi érsek vadsparkjában van. Az állat igen vad, erős és gyors. Nagyságára nézve, mint egy nagy ökör. [...]”

47 Később Federico II. Gonzaga néven (1500/1519–1540) mantovai örgróf.

48 Om 1097. sz.

49 Isabella d'Este mantovai örgrófnő (1474/1490–1539).

PÉTER E. KOVÁCS
WILD BULL (*BOS PRIMIGENIUS*) OR BISON (*BISON IUBATUS*)?
ITALIAN NOBLES AND HUNGARY'S WILD BEAST
(DATA ON THE FAUNA OF MEDIEVAL HUNGARY)

Hungarian medievalists are not as fortunate as their counterparts in western Europe when it comes to writing about the everyday lives of people. It seems that in medieval Hungary, reports offering insights into everyday life were compiled only in small numbers. Thankfully, however, historians have access to illuminating archaeological findings. The primary aim of this study is to offer direction to archaeologists by publishing a previously unknown account in full. The source in question is to be found in the State Archives in Mantua; it was written by Lodovico da Bagno, familiaris of Hippolit Estei (archbishop of Eger), and was addressed to Isabella d'Este, marchioness of Mantua and one of the most fascinating individuals of the era. In his collection of regesta, Lipót Óváry mentioned that in the game park of Tamás Bakócz, archbishop of Esztergom, there lived a peculiar beast, whose image Bagno had already sent to Federico II of Gonzaga, who subsequently became Marquis of Mantua. Based on the original document and other source extracts, we may discount the idea that the animal was a wild bull (*bos primigenius*). Instead, the animal seen by the Italian nobleman is highly likely to have been a maned bison (*bison iubatus*). The correspondence of this Italian resident of Hungary reveals many other facets of cultural history, because on several occasions people living for shorter or longer periods in Hungary were asked to send horses, falcons and animal furs to Italy.